

Andrzej Kopiczko

"Die ermländischen
Diözesansynoden 1922 und 1932",
Adam S. Ornatek, "Zeitschrift für die
Geschichte und Altertumskunde
Ermlands" Beiheft 15, 2001 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 471-474

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Pielgrzymowanie jako przejaw tzw. religijności potrydenckiej w świadomości Warmiaków XVII i XVIII wieku; Pawła Pietrzaka Obrzędowość ludowo-religijna w kołędach i pastoralkach późno-barokowych; Zoi Jaroszewicz-Pierestawcew Z życia starowierców w Rzeczypospolitej. Geograficzne rozprzestrzenienie i liczebność starowierców; Beaty Cieszyńskiej Risus sardonicus. Kaznodzieje czasów saskich o obyczajach mięsopustnych oraz Stanisława Roszaka Tradycja i reforma w działalności misjonarzy na kresach w czasach saskich.

W książce znajdują się ponadto artykuły Marii Czepe *Tytułomania? Zagadkowe tytularne urzędy ziemskie* i Ewy Szklarskiej *Czym „Polski Słownik Biograficzny może służyć badaczom czasów saskich?*

Szeroko pojęta problematyka obyczajowości w omawianym dziele wprowadza czytelnika w wiele zagadnień mało znanych w historiografii lub wciąż nie do końca zbadanych. Książka stanowi zatem ciekawe źródło informacji na temat obyczajów w życiu publicznym, roli kobiet oraz sfery wyznaniowej. Niewątpliwie należy zgodzić się z redaktorami serii, że rzuca ona nowe światło na historię i zachęca do podejmowania badań interdyscyplinarnych.

Jerzy Kietbik

Adam S. Ornatek, *Die ermländischen Diözesansynoden 1922 und 1932, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 2001, Beiheft 15, ss. 262.*

Historischer Verein für Ermland już po raz trzeci udostępnia czytelnikom książkę napisaną przez polskiego autora. Uczynił to w ramach dodatku do „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”. Jako Beiheft 11 ukazała się rozprawa doktorska ks. Henryka Żochowskiego poświęcona duszpasterstwu w czasach biskupa Krzysztofa Andrzeja Jana Szembeka (1724—1740)¹. Przed dwoma laty, w związku z beatyfikacją Reginy Protmann, założycielki Zgromadzenia Świętej Katarzyny w Braniewie, opublikowano rozprawę doktorską s. Gerardy Śliwińskiej². Najnowsza publikacja Historischer Verein für Ermland to także praca doktorska, jej autorem jest ksiądz warmiński, absolwent prawa kanonicznego na Akademii Teologii Katolickiej (obecnie Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), Adam S. Ornatek. Poświęcona jest dwom warmińskim synodom: z 1922 i 1932 r.

Nie jest to rozprawa stricte historyczna, chociaż opiera się na materiale źródłowym i dotyczy przeszłości. Należy o tym pamiętać zarówno podczas czytania, jak i recenzowania.

Układ treści jest bardzo klarowny. Autor najpierw przedstawił specyfikę i stan diecezji warmińskiej, korzystając z literatury i źródeł. Te ostatnie nie budzą wątpliwości. Natomiast zbyt rzadko odwołuje się do literatury, i to zarówno niemieckiej, jak i polskiej. Oczywiście na usprawiedliwienie można stwierdzić, że chodziło tylko o przedstawienie tła funkcjonowania biskupstwa warmińskiego w ramach państwa pruskiego, ale przecież na stan organizacyjny Kościoła katolickiego na początku XX w. duży wpływ miało to, co wydarzyło się w poprzednim stuleciu. Wydaje się więc, że podrozdział zatytułowany *Stosunki prawne między państwem a Kościołem w Królestwie Pruskim w XIX i XX w.* mógłby być nieco poszerzony i wzbogacony o głębsze analizy. Pewien niedosyt pozostawia też podrozdział *Zróżnicowanie*

¹ H. Żochowski, *Die Seelsorge im Ermland unter Bischof Christoph Andreas Johann Szembek 1724—1740*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1993, Beiheft 11.

² B. G. Śliwińska, *Geschichte der Kongregation der Schwestern der heiligen Jungfrau und Märtyrerin Katharina 1571—1772*, Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands, 1999, Beiheft 14.

narodowościowe. Plebiscyt na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 r. Można było zrezygnować z zamieszczonych w nim tabel na rzecz opisu. Dalsza część, zatytułowana *Konferencja Biskupów Niemieckich w Fuldzie*, zawiera dużo informacji na temat samej organizacji tego kolegium i przewodniczących, ale zbyt mało dowiadujemy się o udziale biskupów warmińskich. Również omówienie konkordatu z Wolnym Państwem Pruskim z 1929 r. nie zostało poparte ważniejszymi publikacjami na ten temat. A przecież istnieje dość bogata literatura niemiecka, dotycząca tego ważnego wydarzenia.

Powyższe uwagi nie mają na celu pomniejszenia wartości recenzowanej pracy. Wskazują jedynie na pewne niedociągnięcia, i to dotyczące rozdziału wprowadzającego, najbardziej interesującego historyka. Paradoksem jest bowiem to, że XIX-wieczne dzieje diecezji warmińskiej są najmniej znane, historycy niechętnie bowiem podejmują się ich prezentacji. Dobrze więc się stało, że A. Ornatek przedstawił ówczesne środowisko i ramy prawne funkcjonowania biskupstwa warmińskiego, tak inne od tych, które obowiązywały jeszcze w XVIII w.

Głównym jednak zadaniem rozprawy było przeprowadzenie analizy ustaw dwóch synodów warmińskich z okresu międzywojnia. Synody te miały znaczenie wyjątkowe. Pierwszy zwołano po wprowadzeniu nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego (1917), obowiązującego w całym Kościele powszechnym. Biskupi diecezjalni mieli więc za zadanie dostosować prawo partykularne do nowego prawa powszechnego. Najłatwiej, a zarazem najskuteczniej można było to uczynić poprzez zwołanie synodu diecezjalnego, który stwarzał okazję do omówienia bieżących spraw pastoralnych i kanonicznych, a także do wytyczenia nowych form duszpasterstwa w diecezji.

Nie mniej ważny powód wpłynął na zwołanie drugiego synodu w 1932 r. Trzy lata wcześniej doszło do podpisania konkordatu między Stolicą Apostolską a Prusami, w którym pojawiły się nowe regulacje organizacyjne Kościoła w diecezjach pruskich, a tym samym także w biskupstwie warmińskim; należało m.in. wprowadzić nowe rozwiązania jurysdykcyjne i duszpasterskie.

We wstępie autor wysunął kilka spraw, które miały stać się tematami przewodnimi rozprawy. Dotyczyły one kwestii, na ile możliwe było w warunkach stworzonych przez państwo pruskie zrealizowanie idei zawartych w Kodeksie Prawa Kanonicznego i czy diecezja warmińska wypracowała jakąś własną koncepcję dostosowania prawa partykularnego do powszechnego, czy też raczej zaakceptowała rozwiązania zastosowane w innych diecezjach pruskich?

Bardzo ważną część stanowi samo omówienie obu synodów według schematu: geneza, zwołanie i przygotowanie, przebieg, uczestnicy i źródła. Należy tu przypomnieć, że synod z 1922 r. został zwołany po prawie dwóchsetletniej przerwie, jaka miała miejsce po synodzie bp. Krzysztofa Andrzeja Jana Szembeka z 1726 r. A przecież synody — w myśl przepisów kościelnych — miały być zwoływane często (sobór trydencki nakazywał odbywać je co trzy lata). Wprawdzie w XIX w. organizowano konferencje pastoralne, ale były one jedynie substytutem synodów.

Ustawy synodalne zostały omówione tematycznie. W rozdziale trzecim autor skoncentrował się na kształceniu duchowieństwa. Rolę tę spełniały najpierw konwikty gimnazjalne jako instytucje naukowo-wychowawcze o charakterze niższych seminariów duchownych (choć absolwenci nie mieli obowiązku wstępowania do seminarium). Na Warmii funkcjonowały one w Braniewie (od 1843 r.) i Reszlu (od 1894 r.). Zasadnicze studia filozoficzne i teologiczne kandydaci do kapłaństwa odbywali jednak w Liceum Hosianum

w Braniewie, przemianowanym w 1912 r. na Królewską Akademię, a w 1919 r. na Akademię Państwową w Braniewie. Adam Ornatek przedstawił program, wykładowców i obowiązki nakładane na seminarzystów, dużo uwagi poświęcając także formacji ascetycznej teologów oraz doształcaniu duchowieństwa już po święceniach kapłańskich. To drugie odbywało się w ramach konferencji dekanalnych (Ruralkapitel) i tzw. zgromadzeń proboszczów (synodus parochorum). Duchowni, w związku z piastowanymi stanowiskami wikariusza lub proboszcza, zobowiązani byli też do składania egzaminów jurysdykcyjnych. Obejmowały one przedmioty o charakterze duszpasterskim: liturgikę, homiletykę i katechetykę, prawo małżeńskie, a także wybrane zagadnienia z teologii. W statutach synodów warmińskich zwracano również uwagę na rozwój życia duchowego i potrzebę gromadzenia podręcznej biblioteczki.

Dużo miejsca w uchwałach synodalnych poświęcano szkolnictwu ogólnemu i katechizacji, co stało się przedmiotem analiz w rozdziale czwartym. Nauczanie religii nadzorowane było zarówno przez władze kościelne, jak i państwowe. Zasadniczym jednak problemem w diecezji warmińskiej było zapewnienie katechizacji w diasporze, gdzie placówki duszpasterskie były nieliczne, a księża mieli trudności z dotarciem do wszystkich szkół. Synod z 1932 r. postulował więc budowę domów katechetycznych w Wystruci i Ełku, a w innych miejscowościach przygotowywanie dzieci do Pierwszej Komunii Świętej, w salach domów parafialnych, mimo że lekcje religii odbywały się w szkołach. Novum w diecezji warmińskiej było też powołanie Katolickiej Organizacji Szkolnej, która miała propagować wychowanie religijne za pomocą praktycznych kursów i konferencji. Tworzyli ją duchowni i świeccy. Dużą wagę przywiązywano do zaangażowania się samych rodziców.

Ponieważ synody miały (i nadal mają) nade wszystko charakter pastoralny, dużo uwagi poświęcano samej liturgii i sakramentom świętym. Również synody warmińskie z 1922 i 1932 r. koncentrowały się wokół problematyki duszpasterskiej. Najpierw chodziło o zdiagnozowanie stanu religijnego diecezjan. Dostrzegano wzrost indyferentyzmu religijnego i zaniedbania w obszarze moralności, spowodowane najpierw I wojną światową, a potem jej skutkami. W całych Niemczech odnotowano natężenie wystąpień z Kościoła, wzrost samobójstw i zmniejszenie przyrostu naturalnego. Popularne stały się ruchy socjalistyczne, ateistyczne grupy wolnomyślicieli i różnego rodzaju sekty. Taką diagnozę postawił synod warmiński w 1922 r. Zaradzić temu można było poprzez ożywienie życia sakramentalnego, stąd w statutach obu synodów pojawiło się wiele informacji teoretycznych, dotyczących teologii sakramentów świętych, jak i praktycznych, czyli w jaki sposób wierni mogą z nich korzystać. Niezwykle ważne były też uwagi poświęcone problematyce małżeństw mieszanych, ponieważ w Prusach Wschodnich były one na porządku dziennym.

W diecezjach niemieckich, a tym samym także w biskupstwie warmińskim, bardzo ważną rolę pełniły różnego rodzaju stowarzyszenia religijne. Ich szybki rozwój odnotowano już w drugiej połowie XIX w. Po I wojnie światowej prawie w każdej parafii działało kilka, nawet kilkanaście organizacji katolickich. Koncentrowały się one nie tylko na sprawach religijnych. Odgrywały ważną rolę społeczną, skupiając przedstawicieli różnych grup stanowych i zawodowych. Jakie zalecenia w tej materii pojawiły się w statutach synodów warmińskich okresu międzywojennego, dowiadujemy się z rozdziału szóstego książki. Tutaj też została scharakteryzowana działalność organizacji dobroczynnej Caritas i bardzo prężnie działającej w diecezji warmińskiej Akcji Katolickiej, której wielkim zwolennikiem był ostatni niemiecki biskup Maksymilian Kaller. Właśnie utworzenie Akcji Katolickiej stało się jednym z najważniejszych tematów diskutowanych podczas przygotowań i obrad synodu 1932 r. Akcja miała być podstawowym narzędziem oddziaływania Kościoła na życie społeczne i religijne.

Zadaniem każdego synodu jest uregulowanie (czy nawet zmodernizowanie) spraw administracyjnych i ekonomicznych w diecezji. Wprowadzono zatem nowe przepisy dotyczące wizytacji biskupich, obowiązków dziekanów, a także uposażenia duchowieństwa, o czym dowiadujemy się szczegółowo z ostatniego rozdziału rozprawy A. Ornatka.

Rozdziały II—VII zostały przygotowane prawie wyłącznie na podstawie statutów obu synodów warmińskich, mają więc charakter stricte źródłowy. W niektórych przypadkach autor odwołuje się do praktyki w innych diecezjach niemieckich (czy wężziej — pruskich), co jest bardzo cennym elementem tej pracy. Wszystkie opracowania porównawcze mają bowiem większą wartość poznawczą.

Zakres tematyczny i podstawa źródłowa rozprawy Adama Ornatka są więc bardzo bogate. W przeciwieństwie do większości dotychczasowych publikacji polskich autorów przedstawił dzieje diecezji warmińskiej w sposób pozytywny, a to wydaje się bardzo ważne. Ukazuje troskę dwóch ostatnich niemieckich biskupów nie tylko o życie religijne, ale i społeczne — o rozwój stowarzyszeń i organizacji, szkolnictwa, a także ich obawy związane z niebezpieczeństwem, jakie niosły ze sobą nowe ruchy polityczne, zwłaszcza narodowy socjalizm. Niektórzy czytelnicy mogą zarzucić autorowi, że pomija problematykę polską. To prawda, ale trzeba pamiętać, że Kościół katolicki ma charakter powszechny, a nie narodowy. Widać to wyraźnie w postanowieniach obu synodów synodalnych.

Jako historykowi zajmującemu się dziejami diecezji warmińskiej wypada mi podziękować wydawcy niemieckiemu za zainteresowanie rozprawą Adama Ornatka i jej opublikowanie, bo to rzecz wartościowa i potrzebna. Z drugiej strony szkoda, że nie uczyniono tego w Olsztynie. To poważne przeoczenie, tym bardziej że autor występował o to do niektórych ośrodków naukowych. Cóż, po raz kolejny uprzedzili nas dawni mieszkańcy tej ziemi.

Andrzej Kopiczko

Wysiedlać czy repolonizować? Dylematy polskiej polityki wobec Warmiaków i Mazurów po 1945 roku, praca zbiorowa pod red. Tadeusza Filipkowskiego i Witolda Gieszczyńskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2001, ss. 164.

Na temat położenia i losów ludności autochtonicznej opublikowano dotychczas wiele prac badawczych. W zależności od sytuacji politycznej w kraju problem ten był różnie przedstawiany i oceniany, co spowodowało, że narosło wokół niego wiele niedomówień, niejasności, oskarżeń. W miarę obiektywny obraz miejscowej ludności przedstawiała publikacje, które ukazały się w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych.

Próbą zmierzenia się z tym tematem jest omawiana poniżej praca składająca się z dwóch części. Pierwsza zawiera sześć referatów wygłoszonych na konferencji naukowej 7 grudnia 2000 r., zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego oraz Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. W drugiej części zamieszczone zostały materiały źródłowe mające potwierdzać i dokumentować tezy zawarte w części pierwszej.

W części referatowej pracy rozprawa Andrzeja Saksona *Ludność rodzima Warmii i Mazur po 1945 roku — liczebność i kondycja* stanowi ogólne wprowadzenie do problemu „wysiedlać czy repolonizować”. Autor przedstawił w niej stan ilościowy ludności miejscowej, strukturę demograficzną, proporcje między ludnością warmińską i mazurską, trudne warunki bytowe